

Богдан ЯКИМОВИЧ

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ І ВИДАВНИЧІ ПРОГРАМИ “ПРОСВІТИ”

Зроблено спробу всебічно з'ясувати і розкрити роль письменника і громадського діяча Андрія Чайковського у видавничих програмах “Просвіти”, показати його роль як одного з провідних теоретиків і практиків визвольного руху галицьких українців.

Ключові слова: Андрій Чайковський, “Просвіта”, “Січ”, національний рух Галичини, видавнича справа.

Виступаючи 3 березня 1929 р. у Коломиї з нагоди 40-річчя своєї письменницької та громадської праці, Андрій Чайковський сказав слова, які були і кредом діяльності “Просвіти”: “Мені байдуже, чи мої письменницькі праці перейдуть до світової письменницької скарбниці. І я не писав на експорт, лише для свого любого, дорогого українського народу. І я щасливий сьогодні, що мої простенькі праці зайшли під селянську стріху, і там їх радо прийняли”¹. Саме “Просвіта” ставила одним із найголовніших своїх пріоритетів донесення друкованого слова до найширших мас галицьких українців. А. Чайковський був провідним і активним реалізатором головних просвітянських завдань.

Взаємини майбутнього письменника і громадського діяча з “Просвітою” почалися ще з юнацьких років. Як зазначає А. Чайковський у своєму життєписі від 17 січня 1926 р., написаному на замовлення Виділу централі “Просвіти”, він, навчаючись у Самбірській гімназії, за спонукою Мирона Мальчевського, судового авскултанта, в 1873 р. заснував там “Студентську громаду”, підтримував зв'язки з такими ж організаціями у Львові, Тернополі, Станиславові, Бережанах, читав і поширював просвітні книжки². Ця діяльність, коли фактично формувався світогляд юнака, мала виняткове значення для його майбутнього.

Як відомо, документальна спадщина цих “Громад” галицької середньошкільної та й, врешті, студентської молоді (організованих на взірєць наддніпрянських “Громад” 60–70 рр. ХІХ ст.) мала сумну долю – коли у Львові розпочалися так звані “соціалістичні процеси” (злочасні арешти Івана Франка, М. Павлика та інших) – ці документи були знищені. Щодо Самбірської громади, маємо детально описану її діяльність в автобіографічній повісті А. Чайковського “Своїми силами”, що єдиний раз побачила світ за життя письменника у Львові в 1902–1904 рр. і є одним з його рідкісних творів³. Аналіз і співставлення повісті “Своїми силами” з реальними подіями дали змоги констатувати той факт, що цю повість можна вважати історичним джерелом для вивчення громадської діяльності та формування світогляду українофільської (народовецької) гімназійної (передовсім) і студентської молоді середини та другої половини 70-х років ХІХ ст. на прикладі життя А. Чайковського⁴.

А. Чайковського можна по праву назвати одним із професійних (з галицької – заводових) просвітян. Він записався до “Просвіти” ще 1877 р.⁵, а восени 1878 р. зайняв посаду урядовця Централі, отримуючи місячно 15, а згодом 20 золотих ринських місячної платні. Це стало можливим тому, що другий (за чергою) голова “Просвіти” Юліян Лаврівський домігся від Галицького сейму підмоги Товариству, що дало змогу утворити при Централі штатну одиницю⁶. На третім році побуту у Львові А. Чайковського обрали головою студентського товариства “Дружній Лихвар”, і він став одним із засновників “Кружка правників”⁷. У “Просвіті”, на час його приходу на працю, в справочинстві порядку не було ніякого. З обранням нового виділу в особі професора політехніки Юліяна Медведького та гімназійного професора Дам’яна Гладилевича (майбутнього родича А. Чайковського по лінії його дружини Наталії, рідної сестри Дам’яна⁸), Чайковському вдалося багато зробити, насамперед навести порядок у веденні документації. Він давав свої поради також і щодо видавничої діяльності “Просвіти”. Пропрацював А. Чайковський в Централі Товариства до січня 1882 р. – аж до мобілізації 77-го полку піхоти, де був при резерві, на придушення повстання в Боснії й Герцеговині. Про це написано його твір “Спомини з-перед десяти літ”, який помітив і схвально оцінив Іван Франко.

У 1884 р. А. Чайковський склав суддівський іспит і впродовж 1884–1886 рр. практикував у Самборі в канцелярії адвоката д-ра Феліціяна Яцьковського, після чого в 1886 р. перенісся до Бережан, де 1890 р. відкрив власну адвокатську канцелярію.

Приїхавши до Бережан, А. Чайковський занурився у громадську працю. Народовецький рух у повіті був доволі слабким. За дослідженнями О. Седляра, наприкінці 1895 р. на Бережанщині не було навіть п’яти читалень “Просвіти”, тоді як в сусідній Рогатинщині їх налічувалося 11⁹. А. Чайковський разом зі суддею д-ром Дам’яном Савчаком уперше в історії Бережанщини почали об’їздити села повіту з метою підвищення свідомості селян. За короткий час зрушення були вкрай позитивними – читальні “Общества им. Качковского” поступалися читальням “Просвіти”, філію якої в Бережанах очолив А. Чайковський¹⁰. Очевидно, ця реальна справа дала свої результати: у 1919 р. не було в повіті села, навіть присілка, в яких би не було читальні “Просвіти”, а в більших – навіть кілька¹¹.

Певна річ, що ця робота не могла здійснюватися без поширення просвітніх видань, адже кожна читальня потребувала української книжки, фахових промовців, які вміли б донести до селян українське слово. І серед діячів Бережанщини на злам століть “першу скрипку” відігравав А. Чайковський, вміло поєднуючи фахову адвокатську діяльність з широкосяжною громадською працею (просвітницька робота, організація співочого товариства “Боян”, аматорських театральних гуртків, каси “Надія”, антиалкогольної пропаганди, “Січей” тощо).

Хронічна українська недуга – самоїдство – призвела до того, що перед початком Першої світової війни А. Чайковський покинув Бережани і перебрався до рідного Самбора, але його заслуги в просвітницькому русі на Бережанщині дуже вагомі.

Замешкавши після закінчення Львівського університету на провінції, якогось впливу на діяльність Централі “Просвіта” А. Чайковський мати не міг. Однак його письменницька діяльність розширювала обрії, а, отже, книжки, що виходили з-під пера письменника, працювали на просвіту галицьких українців, друкувалися й за межами краю, зокрема, й за океаном – в США, Канаді, Бразилії. “Матеріали до бі-

бліографії А. Чайковського”, які уклали автор цих рядків з Оленою Канчалабою та покійним Мирославом Морозом¹² фіксують окремі книжкові видання письменника, що побачили світ накладом Товариства “Просвіта” (подаю за абеткою – Б. Я.): “Богданко” (1934), “Бразилійський гаразд” (1896), “Дещо про алкоголь” (1928, “Бібліотека “Життя і Знання”), “Не піддавайся біді” (1908), “Образа гонору” (1895), “Сонце заходить” (1930), “Украдений син” (1939) – всього сім книжок. Окрім того, покажчик видань “Товариство “Просвіта” у Львові”¹³ фіксує твори А. Чайковського в Ілюстрованих народних календарях Товариства “Просвіта” – річниках на 1906, 1916, 1917, 1925–1932 рр. Окрім того, зафіксовано ще надруковане без прізвища автора окреме видання оповідання “За козацьким хлібом” (1916)¹⁴, “Не було виходу” (1927), низку публікацій в газеті “Читальня” (1893–1896), журналі “Життя і Знання” (1927–1939). Можемо стверджувати: факт, що А. Чайковський у міжвоєнний період був третім за популярністю письменником в Західній Україні (після Т. Шевченка та І. Франка), велика заслуга належить “Просвіті”.

А. Чайковський помер в Коломиї 2 червня 1935 р. Сумна звістка про смерть заслуженого діяча культури облетіла Галичину. Львівські письменники вшанували його пам’ять в понеділок, 3 червня 1935 р. у своїй домівці на жалобному засіданні та відрядили на похорон до Коломиї Романа Купчинського. Повідомлення (клепсидри) про смерть А. Чайковського на мурах Львова розклеїло також Товариство “Просвіта”, а на будинку просвітянської Централі (пл. Ринок, 10) на знак жалоби широковідомого просвітянина вивішено чорний прапор¹⁵.

Урешті, матірня “Просвіта” належно відзначила заслуги А. Чайковського ще за життя – він як один із 69-ти заслужених просвітян отримав звання Почесного члена Товариства¹⁶.

З ініціативи автора цих рядків О. Седляр підготував до друку 51 лист А. Чайковського за 1892–1935 рр., що зберігаються у фонді Товариство “Просвіта” (ф. 348, оп. 1, спр. 1022, 1026, 6636) Центрального державного історичного архіву України у Львові¹⁷. Багато просвітянських ідей А. Чайковського можна почерпнути з корпусу листування письменника з Іваном Огієнком, привезеного з Вінніпегу та підготовленого до друку о. проф. Юрієм Мициком, які в повному обсязі, без жодних скорочень побачили світ в четвертому (додатковому) томі нашого видання¹⁸ – всього 68 листів. Детальний аналіз цих документів з науковими висновками про діяльність письменника, зокрема, як просвітянського діяча, ще чекають свого дослідника.

Слід згадати також, що вельми цікаві просвітянські ідеї А. Чайковський неодноразово висвітлював у своїй численній публіцистичній спадщині, а до його видавничого доробку належить публікація багатьох творів у виданнях Руського (Українського) Педагогічного Товариства, дочірньої організації Товариства “Просвіта” – це тема окремого великого дослідження.

Насамкінець кілька узагальнюючих висновків:

Галицьке Товариство “Просвіта” з перших днів свого створення стало одним із найактивніших пропагаторів творів Т. Шевченка – до речі, в “Народному календарі на 1872 р.” опубліковано низку Шевченкових поезій (як також і творів Маркіяна Шашкевича). Відомо, спочатку особливу підтримку “Просвіта” надавала шкільництву, випускаючи літографським способом підручники для потреб тоді єдиної української Академічної гімназії, заснованої 1867 р. За перші вісім років (1869–1876)

вийшло друком 24 підручники з різних галузей знань¹⁹. Одним із перших українознавчих підручників була “Руска читанка для низших клас середних шкіл” (у 2 частинах) – ч. 2 уклад О. Партицький, де опубліковано низку творів Т. Шевченка і розвідок про нього. А сам А. Чайковський згадував (врешті, аналогічні думки можна навести зі спадщини І. Франка, інших галицьких письменників), що з нього українця творив Т. Шевченко²⁰. Врешті, це й була місія Пророка, яку Т. Шевченко, попри страшні перешкоди російської державної машини, гідно виконав для свого народу, і чого ніяк не може втямити промосковська українська й далеко позаукраїнська сучасна “бузина”.

Творчість Т. Шевченка, пронизана звеличенням козацької доби в історії нашого народу, захопила А. Чайковського і зробила з нього врешті-решт одного з найвідоміших повістарів козаччини, якого по праву можна вважати українським Генриком Сенкевичем. Тут – важливе уточнення. Якщо Г. Сенкевич повністю, за зразком Александра Дюма, ігнорував у своїх творах історичну правду, то А. Чайковський на історичні теми писав зовсім по-іншому. Як згадував його син Микола, відомий математик і професор Одеського та Львівського університетів, “до роботи над історичними повістями батько готувався дуже солідно: читав та конспектував всі доступні йому військові джерела – українські, польські, російські”²¹. Особливо цінними є його описи козацького мистецтва, передовсім тактики ведення бою, що є доброю лектурою не лише для пересічного читача, але й для професійних істориків. А це теж пряма заслуга Товариства “Просвіта”.

І третє, мабуть, найістотніше. Те, що людність Галичини, попри важкі та довгі часи різних окупацій, зберегла свою високу свідомість і національну самобутність, великою мірою є наслідком діяльності Товариства “Просвіта” та її провідних діячів. Творцями багатьох суспільно-політичних, у тому числі й парамілітарних організацій (“Соколів”, “Січей”, “Пласту”, січово-стрілецьких товариств) були або діячі “Просвіти”, або її вихованці. Розгорнувши широку видавничу діяльність, взираючи на приклад свого геніального сучасника і навчителя Івана Франка²², охопивши весь край своєю структурою, “Просвіта” готувала патріотів, які згодом стали в обороні рідного краю, боролися за Українську Державу над Дніпром і Дністром. І цьому, напевно, найголовніша заслуга організації перед усім українським народом.

Bohdan Iakymovych. Andriy Chaikovs'kyi and editorial programs of “Prosvita”

The author considers the role of writer and public activist Andrii Chaikovs'kyi in editorial programs of “Prosvita”. Article demonstrates his role as a leading theoretician and practitioner of national movement of Galician Ukrainians.

Key words: Andrii Chaikovs'kyi, “Prosvita”, “Sich”, national movement in Galicia, publishing.

¹ *Чайковський Андрій*. Спогади, листи, дослідження: У 3 т. / Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича; Наукова фундація Андрія Чайковського / Упорядкування Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седляра.; Редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 5.

² Там само. – С. 274.

- ³ *Чайковський А.* Своїми силами: В 3 т. – Львів, 1902–1904. – 530 с. (Літературний додаток “Діла”: Б-ка найзнаменитших повістей. – т. LXVII, LXIX). Нещодавно цей твір передруковано в додатковому томі корпусу “Андрій Чайковський. Спогади, листи, дослідження”, Львів, 2007, с. 11–350, виданого накладом 500 прм. на кошти Львівської обласної Ради Науковою фундацією Андрія Чайковського.
- ⁴ *Седляр О., Якимович Б.* Повість Андрія Чайковського “Своїми силами” як джерело до вивчення його життя та громадської діяльності у 60–70-ті роки XIX ст. // Парадигма: Ювілейний збірник на пошану Любомира Сеника. – Львів, 2004. – Вип. 2. – С. 242.
- ⁵ Лист А. Чайковського до Головного віділу Товариства “Просвіта” з Коломиї від 23 лютого 1934 р. // Андрій Чайковський. Спогади ... – Т. 2. – С. 429.
- ⁶ Нарис Історії Матірнього Товариства “Просвіта” і огляд просвітних товариств у Канаді. – Вінніпег, 1968. – С. 200–201.
- ⁷ Про це детально див. його: “Мої спомини про Івана Франка” // Андрій Чайковський. Спогади... – Т. 1. – С. 181–189.
- ⁸ Див.: *Якимович Б.* Генеалогія родини Чайковських // Андрій Чайковський. Спогади... – Т. 3. – С. 197–210.
- ⁹ *Седляр О.* Взаємини Андрія Чайковського та Івана Франка // Андрій Чайковський. Спогади... – Т. 3. – С. 326.
- ¹⁰ *Бемко В.* Бережани – Бережанщина. Історико-географічний нарис // Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 79.
- ¹¹ Там само. – С. 101.
- ¹² Матеріали до бібліографії. Твори Андрія Чайковського // Андрій Чайковський. Спогади... – Т. 3. – С. 493–502.
- ¹³ Товариство “Просвіта у Львові: Показчик видань 1868–1939 / Національна академія наук України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника / Укладачі О. Г. Бербека, Л. В. Головата. – Львів, 1996. – 580 с., іл.
- ¹⁴ Це могло статися навіть на пропозицію відомого дяча української культури і високого урядовця Російської імперії Дмитра Дорошенка, щоб зайвий раз в умовах російської інвазії краю не наражати відомого “мазепинця” на неприємності.
- ¹⁵ Діло. – 1935. – № 145. – 4 черв.
- ¹⁶ Нарис Історії Матірнього Товариства “Просвіта” ... – С. 142–152.
- ¹⁷ Див.: *Чайковський Андрій* Спогади ... – Т. 2. – С. 401–432.
- ¹⁸ *Чайковський Андрій.* Спогади ... – Т. 4. – Львів, 2007. – С. 421–511.
- ¹⁹ *Головата Л.* Вступ // Показчик видань ... – С. 6
- ²⁰ *Чайковський А.* Мій життєпис // Чайковський Андрій. Спогади ... – Т. 1. – С. 274.
- ²¹ *Чайковський М.* Андрій Чайковський // Український календар на 1965 рік. (Варшава). – 1964. – С. 112. Про це детальніше див.: *Якимович Б.* Андрій Чайковський: життя, творчість, громадсько-політична діяльність // Чайковський Андрій. Спогади... – Т. 1. – С. 13–18.
- ²² Див., наприклад, *Якимович Б.* Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 691 с.: портр, іл.; *Його ж:* Іван Франко як книгознавець і видавець (90-ті роки XIX ст. – 1916 р. Автореферат дис. ... доктора історичних наук, Київ 2008 р. – 38 с.).